Lithophane leautieri, een nieuwe soort voor de Belgische Fauna (Lepidoptera: Noctuidae, Cuculliinae)

Bart Vanholder & François Bolland

Abstract: *Litophane leautieri*, a new species for the Belgian fauna (Lepidoptera: Noctuidae, Cuculliinae)
Litophane leautieri (Boisduval, [1829]) is mentioned here for the first time for the Belgian fauna, after three specimens collected at Westende (West Flanders) by F. Bolland in October 1999. A short survey of the current distribution in Western Europe of this atlanto-mediterranean species is given. The species is a well-known migrant in England, where it became a resident species at the south coast. From there, France was colonised via the Channel Islands, and subsequently also The Netherlands and Belgium. This colonisation was made possible because of a shift towards new foodplants such as *Cupressus macrocarpa*, *Cupressocyparis leylandii* and *Chamaecyparis lawsoniana*. A further spread inland, and hence possible colonisation of Germany and Denmark, are expected.

Resumé: *Lithophane leautieri*, une espèce nouvelle pour la faune belge (Lepidoptera: Noctuidae, Cuculliinae)
Lithophane leautieri (Boisduval, [1829]) est mentionnée pour la première fois comme appartenant à la faune belge, d'après trois exemplaires pris par F. Bolland à Westende (Flandre Occidentale) en octobre 1999. Un bref aperçu de la distribution actuelle de cette espèce atlanto-méditerranéenne en Europe Occidentale est présenté. Il s'agit d'un migrateur bien connu en Angleterre, où il a pu s'établir en permanence le long de la côte méridionale. De là, la France a été colonisée en passant par les Îles Anglo-Normandes, et en suite également les Pays-Bas et la Belgique. Cette colonisation a été rendue possible grâce à un changement vers de nouvelles plantes nourricières telles que *Cupressus macrocarpa*, *Cupressocyparis leylandii* et *Chamaecyparis lawsoniana*. Une extension ultérieure à l'intérieur du continent, résultant en une colonisation possible de l'Allemagne et du Danemark, est attendue.

Key-words: *Lithophane leautieri* – verspreiding – migratie – voedselplant – fauna.

Vanholder, B.: Droeskouter 33, B-9450 Haaltert, bvholder@bigfoot.com
Bolland, F.: Rue de Visé 841, B-4020 Wandre.

Litophane leautieri (Boisduval, [1829]) is een uil (Noctuidae) met atlanto-mediterrane verspreiding, die gaat van Marokko, Portugal, Spanje en Frankrijk over Italië tot Zwitserland, Oostenrijk, Joegoslavië en de grens met Griekenland (Nowacki & Fibiger 1996). De vliegtijd is nagenoeg overal dezelfde: nl. tussen september en november. Na de recente noordwaartse uitbreiding van *L. leautieri* was het enkel een kwestie van tijd, vooraleer deze ook in België zou aangetroffen worden. De eer van de eerste vangst viel te beurt aan F. Bolland, die drie vlinders op licht ving te Westende (West-Vlaanderen), twee vlinders op 3 en één op 20 oktober 1999. Gedurende een periode van 14 dagen vóór de vondst werden zuidwestenwinden opgetekend tot 80 km/h en vanaf 5 oktober heerste er een noordenwind, die na 18 oktober omsloeg naar het zuiden. Of migratie de drijvende kracht was achter het verschijnen van deze nieuwe soort voor de Belgische fauna kan niet met zekerheid gesteld worden. De meest nabije populaties bevinden zich in Zeeland (Nederland), dus meer noordelijk. Een uitbreiding van deze inmiddels sterk toenemende populatie naar ons land is evenwel mogelijk. Het was sinds enige tijd te verwachten dat *L. leautieri* het eerst aan de kust zou worden opgemerkt. Ondanks verschillende jaren intens speurwerk door enkele entomologen aldaar, werd ze pas in 1999 aangetroffen. F. Bolland had de uil nooit eerder gezien, hoewel hij reeds drie opeenvolgende jaren actief was op dezelfde lokaliteit.

De uitbreiding van deze soort lijkt bijzonder succesvol. Tot het midden van de jaren '50 hoorde ze enkel thuis in het Middellandse Zeegebied, maar ze kwam in 1951 als migrant op het eiland Wight terecht (Blair 1952) en vervolgens op de Engelse zuidkust. Volgens Wiltshire (1976) is migratie de start geweest van de vestiging van de populatie op de Britse eilanden. Boursin (1957) daarentegen was van mening, dat de soort jaren

over het hoofd was gezien in Engeland en beschreef subspecies *hesperica*. Owen & Duthie (1982) achtten dit onwaarschijnlijk, gezien de uitgebreide bemonstering van de Engelse zuidkust met lichtvallen. De huidige verspreiding toont duidelijk aan dat de soort in 1951 wel degelijk nieuw was voor de streek.

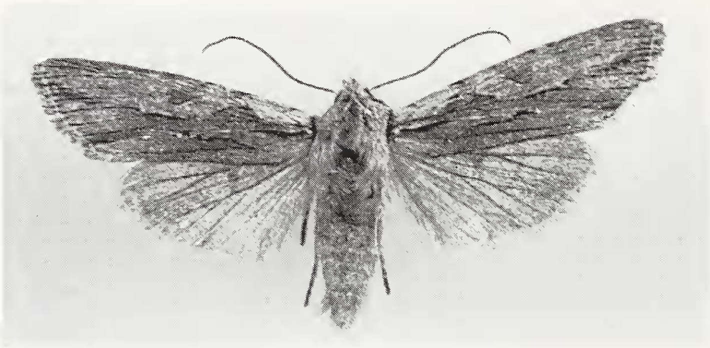

Figuur 1: *Lithophane leautieri* (Boisduval, [1829]), België, West-Vlaanderen, Westende, 3.X.1999, leg. F. Bolland (2× ware grootte).

In 1969 werd bijkomende migratie verondersteld als versnellende factor bij de verspreiding. Overal waar de soort opdook, kon zij zich snel uitbreiden. Dit kan verklaard worden door het feit dat de rups gemakkelijk nieuwe voedselplanten accepteert. Vanuit Engeland is *L. leautieri* naar het eiland Jersey overgestoken en werd er aangetroffen vanaf 1961. Op deze manier kwam wellicht de kolonisatie tot stand naar het nabijgelegen Normandië, waar vanaf 1973 de eerste vlinders gemeld werden te St. Malo. Het jaar erna werden de rupsen er waargenomen door Wiltshire (1976). In 1980 was de meest noordelijke vindplaats nog Leicestershire (Owen & Duthie 1982). Tot op heden kan in Engeland een flinke uitbreiding naar het noorden toe worden genoteerd, tot Durham, Northumberland en het eiland Man (alle in 1996). Neville (1999) rapporteerde de tweede vangst uit Westmoreland.

De soort werd in Zuid-Frankrijk en Normandië aangetroffen op *Cupressus macrocarpa*, een oorspronkelijk Noordamerikaanse coniferensoort, die nu ook in Engeland sporadisch voorkomt. Deze conifeer gedijt vooral goed op zoute grond, vandaar dat hij sinds de oorlog vooral aan de kusten werd aangeplant. Wiltshire (1976) duidde reeds een verandering van *Juniperus communis* (in Zuid-Frankrijk) naar *C. macrocarpa* aan als mogelijke reden voor de verdere verspreiding naar het noorden. Hij vermoedde dat deze wissel van voedselplant gebeurde in de streek rond Bordeaux.

De jaren volgend op de eerste vermelding van *L. leautieri* in een bepaald gebied worden bijna zonder uitzondering gekenmerkt door succesvolle vestiging van de soort, zodat die er zelfs na 5 tot 10 jaren een gewoon bestanddeel gaat uitmaken van de lokale fauna. Dit kan enkel verklaard worden door aanpassing aan nieuwe voedselplanten zoals *Chamaecyparis lawsoniana*. Agassiz vermeldde eveneens *Juniperus* als mogelijke voedselplant (Bretherton, Goater & Lorimer 1983). Het lijkt niet onmogelijk aangezien de in Valais (Zwitserland) voorkomende subspecies *sabinae* (Geyer, [1832]) bij voorkeur op *Juniperus sabina* leeft (Wiltshire 1965). Maar toch wordt *Juniperus* in onze streek niet als preferentiële voedselplant aangeduid, hoewel de rups ze mogelijkerwijze accepteert. Dit

kan de verklaring zijn waarom de soort haar huidig verspreidingspatroon vertoont en ons land niet via het zuiden bereikte, waar *J. communis* vrij gewoon voorkomt.

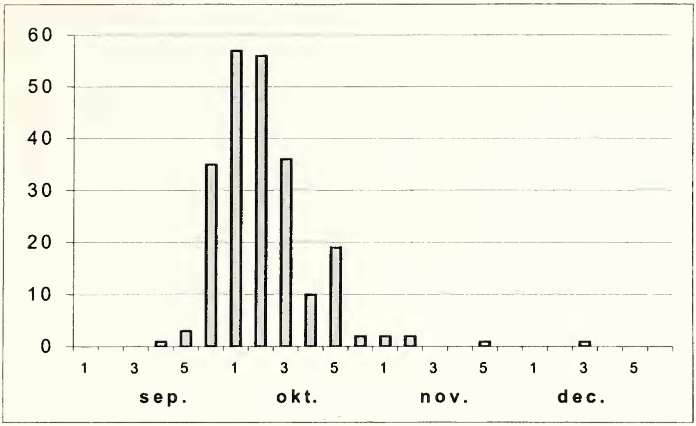

Figuur 2: Histogram van de vliegtijd van *Lithophane leautieri* in de Benelux 1996–1999.

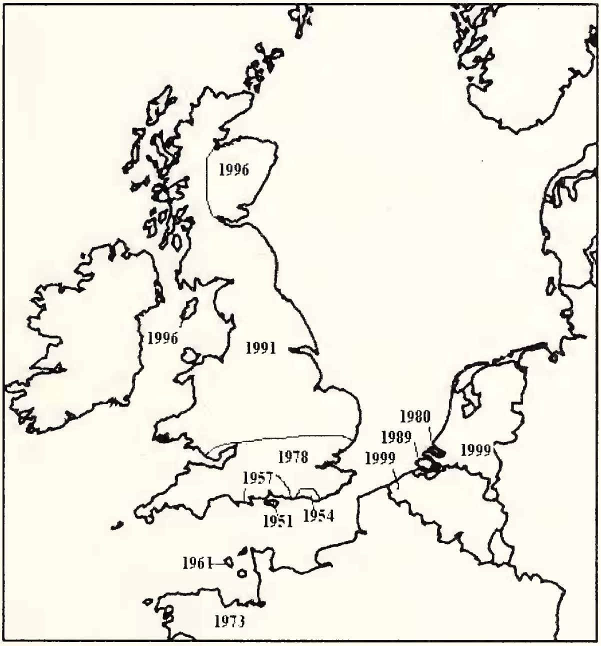

Figuur 3: Verspreiding van *Lithophane leautieri* in Noordwest-Europa met aanduiding van het eerste observatiejaar.

De eerste waarneming in Nederland gebeurde te Kortgene (Zeeuws-Vlaanderen) op 2 oktober 1980 (leg. J. Van Vuure). Er wordt immigratie vanuit Engeland vermoed, alwaar de soort reeds in 1978 algemeen was geworden in Surrey en verder einde de jaren '70 uitbreiding nam naar Sussex (Pratt 1981). In Suffolk werd *L. leautieri* vanaf 1980 opgemerkt (Chipperfield 1981). Het tweede Nederlandse exemplaar werd pas op 17 oktober 1989 gerapporteerd uit Vlaardingen (Jacobs 1990), spoedig gevolgd door een derde vlinder alweer te Kortgene op 11 oktober 1990 (Lempke & de Vos 1992). Hierna is het erg snel gegaan en te Kortgene werden inmiddels reeds rupsen aangetroffen in mei 1998. De soort is er nu gewoon. Dichter bij de Belgische grens werd *L. leautieri* voor het eerst gemeld te Oost-Souburg in 1996, in hetzelfde jaar dus als de meer noordelijke uitbreiding in Schotland en Isle of Man. Misschien was de soort er reeds langer aanwezig; er zijn toen 5 vlinders gevonden. Het jaar erna werden reeds meer dan 30 vlinders gevangen en in 1998 meer dan 50. Ook 1999 was een bijzonder geslaagd jaar met minstens 100 vlinders (A. Baaijens, pers. med.). Dit illustreert duidelijk de snelle uitbreiding, wat er op wijst dat de soort vlot de lokale voedselplanten aanneemt. Hierbij dient opgemerkt dat de rupsen reeds in mei gevonden werden in Nederland op *Cupressocyparis leylandii* en *Chamaecyparis lawsoniana*. Beide coniferen zijn geliefkoosd in tuinen en parken. *C. leylandii* werd door Howlett & Majerus (1987) reeds aangehaald als voedselplant van de rups. Het verspreidingsgebied van *L. leautieri* zal dus naar alle waarschijnlijkheid sterk toenemen, waarbij eveneens het binnenland van Nederland en België aan de beurt komen, en vervolgens mogelijk Duitsland en Denemarken. In 1999 kwam de soort reeds voor in de provincie Gelderland (R. De Vos, pers. med.).

Dankwoord

Dhr. R. De Vos (Instituut voor Systematiek en Populatiebiologie, Zoölogisch Museum Amsterdam) en A. Baaijens voor mededeling van Nederlandse gegevens en Dr. Martin R. Honey (Department of Entomology, The Natural History Museum, London) voor zijn aanmerkingen omtrent de actuele situatie van de verspreiding in Engeland, alsook voor het toesturen van de refererende publicaties.

Bibliografie

Blair, K. G., 1952. *Lithophane* (*Gnapholita*) *lapidea* Huebner (Lep. Caradrinidae) in the Isle of Wight, a new British record. — *Entomologist* **85:** 123–124.

Boursin, C., 1957. Description d'une *Lithophane* nouvelle d'Alai et de nouvelles races *de Lithophane lapidea* Hübn. et *leautieri* Boisduval. — *Bull.Soc.linn.Lyon* **26**(3): 62–65.

Bretherton, R. F. Goater, B. & Lorimer, R. I., 1983. Noctuidae. In: Heath, J. (ed.): *The Moths and Butterflies of Great Britain and Ireland*. Vol. 10 — Harley Books, Essex, p. 73–74.

Chipperfield, H. E., 1981. Further spread of *Lithophane leautieri* Boisd. — *Entomologist's Rec.J.Var*. **93**: 42.

Howlett, R . & Majerus, M., 1987. The Spread of Blair's shoulder-knot (*Lithophane leautieri hesperica* Bour). (Lep: Noctuidae). — *Entomologist's Rec.J.Var*. **99**: 258–260.

Jacobs, R. L. M., 1990. *L. leautieri* in Vlaardingen gevangen (Lepidoptera: Noctuidae). — *Ent.Ber., Amst*. **50**: 56–57.

Lempke, B. J. & De Vos, R., 1992. Trekvlinders in 1990 (éénenvijftigste jaarverslag) (Lepidoptera). — *Ent Ber., Amst*. **52:** 53–62.

Neville, J. B., 1999. Some records of Lepidoptera from Westmoreland. — *Entomologist's Rec.J.Var*. **111**: 204.

Nowacki, J. & Fibiger, M., 1996. Noctuidae. In: Karsholt, O. & Razowski, J. (eds.): *The Lepidoptera of Europe*. — Apollo Books. Stenstrup: 251–293.

Owen, D. F. & Duthie, D. J., 1982. Britain's successfull Moth Colonist: Blair's shoulder-knot *Lithophane leautieri* (Noctuidae) — *Biological Conservation* **23**: 285–290.

Pratt, C., 1981. *History of Butterflies and Moths of Sussex*. — Borough of Brighton, Booth Museum of Natural History 236 p.

Wiltshire, E. P., 1965. The recapture in 1965 of *Lithophane leautieri sabinae* Hbn.-G. — *Entomologist's Rec.J.Var*. **77**: 267–269.

Wiltshire, E. P. 1976. La répartition en Bretagne et en Normandie des Lépidoptères de la Biocénose du Genévrier et du Cyprès (Geometridae, Noctuidae). — *Alexanor* **9**: 349–360.